

BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE W WARUNKACH DESTABILIZACJI WSPÓLNOT- WYMIAR PAŃSTWOWY, OBYWATELSKI I LOKALNY

MAREK LESZCZYŃSKI¹

ABSTRAKT

W artykule poruszono kwestię społecznego wymiaru bezpieczeństwa w warunkach nasilających się procesów dezintegracji i rozpadu wspólnot na różnych poziomach. Na skutek nasilających się procesów globalizacyjnych rozpadowi ulegają klasyczne wspólnoty takie jak rodzina, społeczności lokalne czy wreszcie wspólnoty narodowe. Tradycyjne państwo narodowe przeżywa kryzys związany z rozluźnieniem więzów opartych na czytelnym, względnie jednorodnym systemie wartości i symboli. Podobnie dzieje się z innymi wspólnotami.

Słowa kluczowe: Bezpieczeństwo społeczne, państwo narodowe, dezintegracja wspólnot

ABSTRACT

The article deals with the social dimension of security in the conditions of intensifying disintegration processes and breaking communities at different levels. As a result of these intensifying globalization processes, the traditional communities such as family, local communities and, finally, national communities are disintegrated. Traditional nation state is experiencing a crisis related to the loosening of ties based on the clear, relatively homogeneous system of values and symbols. The same happens with other communities. The thing that has linked so far, has stopped to be the determinant of aspiration for common goals and desires.

Key words: Social security, nation state, community disintegration

1.WSTĘP

W klasycznym myśleniu o gospodarce rynkowej decyzje ekonomiczne podejmowane są przez właścicieli firm, banków a procesy gospodarcze oparte są o

¹ Prof. nadzw. UJK dr hab. Marek Leszczyński, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Ekonomii i Administracji, ul. Świętokrzyska 21 A, 25-406 Kielce, e-mail: makrele@wp.pl

beziemienny mechanizm rynku, konkurencji i opartej na kategorii zysku motywacji, pobudzającej wszystkich uczestników procesu gospodarczego do maksymalnej wydajności, wprowadzania innowacji i dokonywania inwestycji². Nadrzędną rolę państwa jest zatem tworzenie ram instytucjonalno-prawnych dla rozwoju przedsiębiorczości w oparciu o zasadę wolności i swobody gospodarczej. Do tradycyjnych funkcji państwa zalicza się także zapewnienie bezpieczeństwa zewnętrznego, bezpieczeństwa wewnętrznego, wymiaru sprawiedliwości, utrzymanie szkolnictwa i kształtowanie systemu pieniężnego³. Takie wąskie pojmowanie funkcji państwa uległo znacznej rewizji na skutek polityki New Deal, a okres powojenny to tworzenie w krajach rozwiniętego kapitalizmu podstaw państwa dobrobytu. Współcześnie, w warunkach gospodarki mieszanej zakres ingerencji w procesy gospodarcze jest znacznie szerszy. We wszystkich niemal państwach funkcje państwa obejmują stabilizowanie gospodarki i znaczną ingerencję w sferę podziału poprzez mechanizm redystrybucyjny. Przez kilka ostatnich dekad państwa Zachodu dążyły przez wprowadzanie mechanizmów regulacyjno-porządkujących do zapewnienia wzrostu dochodów i zamożności dla szerokich kręgów społecznych. Interwencja państwa objęła regulowanie warunków i stosunków pracy, ochronę pracowników, kształtowanie systemu zabezpieczenia społecznego a także zapewnienie powszechnej ochrony zdrowia ludności. Działania te wspólnie można określić jako rozwój funkcji socjalnych państwa. Początek nowego stulecia przyniósł nowe wyzwania zarówno dla gospodarki jak i dla społeczeństwa. Stworzenie podstaw dla rozwoju gospodarki globalnej przyniosło określone skutki w postaci rewizji dotychczasowej polityki państwa i stopniowe wycofywanie się poszczególnych rządów z zadań o charakterze socjalnym. Dzieje się to w warunkach silnej presji ze strony biznesu, który oczekuje podporządkowania działań państwa zgodnie z własnymi celami i interesami, z drugiej zaś strony społeczeństwa przywykłe do bezpieczeństwa socjalnego nie mogą pogodzić się ze stopniowym demontażem państwa dobrobytu. Procesy globalizacyjne osłabiły rolę państw narodowych, wobec wzmocnienia roli międzynarodowego kapitału i korporacji transnarodowych. W epoce globalnej państwa dotyka kryzys narodu i narodowości, jeśli bowiem obstają one przy postulatcie narodowej suwerenności polityki, wtedy potężnie konkurencja między nimi a inwestorami, narodowe zobowiązania państwa zaś przeszkadzają znajdować transnarodowe rozwiązania i rozbudowywać transnarodowe formy polityczności⁴. Jednocześnie dostrzeżono konieczność włączania w wypełnianie funkcji socjalnych samorządy (poprzez przekazywanie im znacznej części zadań państwowych) oraz organizacje pozarządowe, które w demokratycznym państwie stanowią naturalne „wypełnienie” przestrzeni państwo-obywatel.

2. DEZITEGRACJA WSPÓLNOT – DEZITEGRACJA RODZINY

² Polityka ekonomiczna, (red.) B. Winarski, Wrocław 1992, s. 27-28

³ Polityka ekonomiczna, op.cit., s.28

⁴ U. Beck, *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, Warszawa 2005, s.127

Możemy powiedzieć, iż rodzina jako najstarsza, zakorzeniona w tradycji i historii wspólnota przeżywa okres rozpadu i dezintegracji. Nałożyło się na to również wiele czynników kulturowych, nastąpiły istotne zmiany w postawach wobec małżeństwa, posiadania dzieci, ról płci, sposobu i zakresu funkcji realizowanych przez rodzinę. Tradycyjna rodzina, rozumiana jako nuklearny związek rodzinny oparty na małżeństwie kobiety i mężczyzny i biologicznym rodzicielstwie, stała się jedną z form obok tzw. „alternatywnych form życia rodzinnego”, takich jak: kohabitacje, małżeństwa bezdzietne ze świadomego wyboru, samotne rodzicielstwo, zastępcze rodzicielstwo, wspólnoty kilku związków partnerskich, rodziny zrekonstruowane, związki homoseksualne⁵. Jednocześnie nie ma podstaw, by twierdzić, że Polska musi przejść przez fazę akceptacji każdej z form „alternatywnych”. Bardzo poważne kontrowersje budzi zwłaszcza zrównanie praw małżeństw tradycyjnych ze związkami homoseksualnymi, które miało miejsce w kilku krajach europejskich (chodzi zwłaszcza o kwestię adopcji dzieci). Państwo jednak powinno podjąć działania na rzecz dzieci, które wychowują się poza tradycyjną rodziną. Przemiany jakie dokonują się we współczesnych rodzinach mają podłoże społeczno-kulturowe. Największe znaczenie przypisać można następującym czynnikom⁶: rozwój możliwości edukacyjnych kobiet i aktywizacja zawodowa kobiet; kobiety uzyskały niezależność ekonomiczną oraz możliwość kształtowania ich pozycji społecznej, konflikt ról płci w relacjach rodzinnych, zrównanie rangi pracy zawodowej kobiet i mężczyzn w kształtowaniu bytu rodziny podważyło zasadność podziału ról w rodzinie ze względu na płeć, zmieniło świadomość kobiet w zakresie ich praw, zmiany w zakresie reprodukcji ludności, rozwój medycyny, biologii i farmakologii umożliwił kontrolę płodności i planowanie rozwoju rodziny w powiązaniu z potrzebami i planami rozwoju jednostki, konflikt między dążeniem indywiduum do realizacji własnego „ja” (dążenia emancypacyjne jednostki) a potrzebą bycia w stałych i trwałych związkach z innymi ludźmi, charakter powiązań między państwem, rynkiem a rodziną w zaspokajaniu potrzeb jednostki, znaczenie rodziny w zaspokajaniu potrzeb jednostek jest zależne od udziału państwa i rynku w zastępowaniu rodziny w realizacji jej funkcji i zadań, możemy mówić o familizacji bądź defamilizacji usług opiekuńczych.

Polskie rodziny przechodzą intensywne zmiany, co ma swoje odzwierciedlenie w danych ostatniego Narodowego Spisu Społecznego. Zmniejsza się liczba zawieranych małżeństw i podnosi się wiek zawarcia pierwszego małżeństwa: liczba zawartych małżeństw w 1988 roku wynosiła 246,8 tys., zaś w 2002 roku 191,9 tys. Między rokiem 1988 a 2002 średni wiek kobiety zawierającej pierwsze małżeństwo podniósł się z 22,6 do 24,1 lat. Zaobserwowano zmniejszenie trwałości małżeństw, rośnie współczynnik rozwodów, określający relacje między liczbą małżeństw zawartych i rozwiązanych wskutek orzeczenia sądów w danym roku kalendarzowym. W 1988 roku współczynnik rozwodów wynosił 19,5, zaś w roku 2002 – 23,5. Zmniejszyła się dzietność rodzin i odnotowano spadek urodzeń. Współczynnik płodności całkowitej obniżył się pomiędzy rokiem 1988 a 2002 (w roku 1988 wynosił

⁵ Firlit-Fesnak G., *Rodziny polskie i polityka rodzinna, stan i kierunki przemian*, (w:) Firlit-Fesnak G., *Polityka społeczna*, PWN, Warszawa 2008, s.188

⁶ Firlit-Fesnak G., *op.cit.*, s.189-190

2,13, zaś w roku 2002 wynosił 1,25). Liczba urodzeń żywych zmniejszyła się z 589,5 tys. w roku 1988 do 353,8 tys. w roku 2002. Jednocześnie wzrosła liczba i udział urodzeń pozamałżeńskich. Od połowy lat 50 do połowy lat 80 liczba urodzeń pozamałżeńskich była stabilna na poziomie 4-5% wszystkich rodzących się dzieci. W latach 90 nastąpił wzrost urodzeń pozamałżeńskich, według danych NSP z 2002 roku takich urodzeń było 14% ogółu urodzeń.

3.PAŃSTWO AKTYWIZUJĄCE – NOWE PODEJŚCIE DO KWESTII SPOŁECZNYCH

Koncepcja "państwa aktywizującego" opiera się na programie restrukturyzacji polityki społecznej państwa, idącej w kierunku aktywizacji społeczeństwa obywatelskiego i obywatelskich postaw, wzmocnienia samodzielności jednostki, decentralizacji i modernizacji administracji, a także uzależnienia świadczeń socjalnych od aktywnego współdziałania beneficjenta. Elementy tej koncepcji odnajdziemy w polskich programach, w tym zwłaszcza w ustawach: o działalności pożytku publicznego i wolontariacie⁷ oraz o zatrudnieniu socjalnym⁸. Według N. Gillberta⁹, efektywne działanie państwa aktywizującego zależy od dobrze skonstruowanej polityki społecznej, która ma nakłaniać ludzi do aktywnego włączania się do rozwiązywania własnych problemów. Istotne przy tym jest przesunięcie polityki społecznej w stronę sektora prywatnego, a także poszerzenie odpowiedzialności poszczególnych uczestników życia społecznego za jej efekty. Elementami dobrze skonstruowanej polityki społecznej są zatem: wybór konsumenta, prywatna oferta usług, pośredni transfer zasiłków, pomoc skierowana na wzmocnienie rodziny, kreowanie kapitału ludzkiego, akumulacja oszczędności i bodźce, aby podjąć pracę. Państwo aktywizujące jako główne przesłania swojego działania przyjęło hasło „popierać i wymagać”. W ramach realizacji tej idei z jednej strony konieczna jest modernizacja instytucji realizujących politykę społeczną, a z drugiej bezpośrednie oddziaływanie na zachowania i aktywność jednostek korzystających ze świadczeń publicznych.

Państwo aktywizujące odwołuje się do samodzielności obywateli i wspólnot, pełni względem nich rolę wspomagającą, nadając wzajemnym stosunkom prymat odpowiedzialności i wzajemnego zaufania. Służy temu zasada subsydiarności, która przyjmuje określoną hierarchię w kompetencjach władzy. Ogólnie rzecz biorąc polega ona na tym, że wyższy szczebel władzy przyjmuje na siebie tylko te kompetencje, które ze swej natury wykraczają poza właściwości władz niższych szczebli. W przypadku polityki społecznej oznacza to, że problemy lokalne pozostają przede wszystkim sprawą danego samorządu, a inne organy ingerują w tę dziedzinę tylko pomocniczo, biorąc pod uwagę skalę całego regionu czy kraju. Jest to naczelna zasada budowania Unii Europejskiej, wpisana ona została także do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, a jako źródło tej zasady można wskazać społeczną naukę Kościoła Katolickiego. Państwo aktywizujące promuje także partnerstwo między

⁷ Dz.U.2003, nr96, poz.873

⁸ Dz.U.2003, nr 122, poz.1143

⁹ M. Leszczyński, *Kształtowanie kapitału ludzkiego a walka z marginalizacją na rynku pracy, (w:) Wykluczenie społeczne* (red.) L. Frąckiewicz, Katowice 2005, s.202

samorządem a instytucjami prywatnymi i trzecim sektorem w zakresie rozwiązywania istotnych kwestii społecznych. Wspierana jest samopomoc we wspólnotach rozumianych jako wspólnoty lokalne, zawodowe, rodziny – pomóż sam sobie, a inni (w tym instytucje publiczne) ci pomogą. Wymaga to samodzielności i jasnej wizji dotyczącej swojego miejsca w społeczeństwie i wspólnocie. Samodzielność kształtowana powinna być jako postawa w rodzinie, a także w systemie edukacyjnym, ponieważ osoba samodzielna, a jednocześnie silnie zintegrowana ze wspólnotą będzie gotowa do niesienia pomocy sobie i innym w sytuacjach nadzwyczajnych, a także codziennym kształtowaniu relacji międzyludzkich.

5. ZADANIA WŁADZ LOKALNYCH W ZAKRESIE BEZPIECZEŃSTWA SPOŁECZNEGO OBYWATELI

Samorząd terytorialny zaspokaja potrzeby lokalne ludności, ale także wykonuje zadania publiczne nie zastrzeżone przez Konstytucję lub ustawy dla organów innych władz publicznych. Do zakresu obowiązków samorządu powiatowego z obszaru polityki społecznej należą zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie¹⁰: edukacji publicznej, pomocy społecznej, polityki prorodzinnej, wspierania osób niepełnosprawnych, porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli, ochrony przeciwpożarowej, przeciwpowodziowej i zapobieganie innym nadzwyczajnym zagrożeniom życia i zdrowia ludzi i środowiska, współpraca z organizacjami pozarządowymi. Zakres zadań powiatu w obszarze tworzenia podstaw bezpieczeństwa społecznego jest bardzo szeroki i obejmuje m.in.¹¹: opracowanie i realizacja powiatowej strategii rozwiązywania problemów społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem wsparcia osób niepełnosprawnych, pomocy społecznej, których celem jest integracja osób i rodzin z grup szczególnego ryzyka – po konsultacji z właściwymi terytorialnie gminami, prowadzenie specjalistycznego poradnictwa, organizowanie opieki w rodzinach zastępczych, udzielanie pomocy pieniężnej na częściowe pokrycie kosztów utrzymania umieszczonych w nich dzieci oraz wypłacanie wynagrodzenia z tytułu pozostawania w gotowości przyjęcia dziecka albo świadczonej opieki i wychowania niespokrewnionym z dzieckiem zawodowym rodzinom zastępczym, zapewnienie opieki i wychowania dzieciom całkowicie lub częściowo pozbawionym opieki rodziców, w szczególności przez organizowanie i prowadzenie ośrodków adopcyjno - opiekuńczych, placówek opiekuńczo - wychowawczych, dla dzieci i młodzieży, w tym placówek wsparcia dziennego o zasięgu ponadgminnym, a także tworzenie i wdrażanie programów pomocy dziecku i rodzinie, pokrywanie kosztów utrzymania dzieci z terenu powiatu, umieszczonych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych i w rodzinach zastępczych, również na terenie innego powiatu, przyznawanie pomocy materialnej na usamodzielnienie oraz kontynuowanie nauki osobom opuszczającym placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego i socjalizacyjnego, domy pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży

¹⁰ A. Durasiewicz, *Sieci wsparcia dla radomskich rodzin*, (w:) *Lokalne sieci wsparcia* (red.) M. Gagacka, K. Głąbicka, Radom 2010, s.355-358

¹¹ Por. Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz.U. 2008 nr 115 poz.728)

niepełnosprawnych intelektualnie, domy dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, rodziny zastępcze oraz schroniska dla nieletnich, zakłady poprawcze, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze lub młodzieżowe ośrodki wychowawcze. Dalsze zadania powiatu to także; pomoc w integracji ze środowiskiem osób mających trudności w przystosowaniu się do życia, młodzieży opuszczającej placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego i socjalizacyjnego, domy pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, domy dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, rodziny zastępcze oraz schroniska dla nieletnich, zakłady poprawcze, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze lub młodzieżowe ośrodki wychowawcze, mających braki w przystosowaniu się, pomoc osobom mającym trudności w integracji ze środowiskiem, które otrzymały status uchodźcy, pomoc osobom mającym trudności w przystosowaniu się do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, prowadzenie i rozwój infrastruktury domów pomocy społecznej o zasięgu ponadgminnym oraz umieszczanie w nich skierowanych osób, prowadzenie mieszkań chronionych dla osób z terenu więcej niż jednej gminy oraz powiatowych ośrodków wsparcia, w tym domów dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, z wyłączeniem środowiskowych domów samopomocy i innych ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi, prowadzenie ośrodków interwencji kryzysowej, udzielanie informacji o prawach i uprawnieniach, szkolenie i doskonalenie zawodowe kadr pomocy społecznej z terenu powiatu, doradztwo metodyczne dla kierowników i pracowników jednostek organizacyjnych pomocy społecznej z terenu powiatu, podejmowanie innych działań wynikających z rozeznaczonych potrzeb, w tym tworzenie i realizacja programów osłonowych, sporządzanie sprawozdawczości oraz przekazywanie jej właściwemu wojewodzie, utworzenie i utrzymanie powiatowego centrum pomocy rodzinie, w tym zapewnienie środków na wynagrodzenia pracowników.

Do katalogu zadań własnych gminy w obszarze kształtowania bezpieczeństwa społecznego należą¹²: opracowanie i realizacja gminnej strategii rozwiązywania problemów społecznych ze szczególnym uwzględnieniem programów pomocy społecznej, profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych i innych, których celem jest integracja osób i rodzin z grup szczególnego ryzyka, sporządzenie bilansu potrzeb gminy w zakresie pomocy społecznej, udzielanie schronienia, zapewnienie posiłku oraz niezbędnego ubrania osobom tego pozbawionym, przyznawanie i wypłacanie zasiłków okresowych. W dalszej części Ustawodawca zadania te określił jako: przyznawanie i wypłacanie zasiłków celowych, przyznawanie i wypłacanie zasiłków celowych na pokrycie wydatków powstałych w wyniku zdarzenia losowego, przyznawanie i wypłacanie zasiłków celowych na pokrycie wydatków na świadczenia zdrowotne osobom bezdomnym oraz innym osobom niemającym dochodu i możliwości uzyskania, świadczenia na podstawie przepisów o powszechnym ubezpieczeniu w NFZ, przyznawanie zasiłków celowych w formie biletu kredytowego, opłacanie składek na ubezpieczenie emerytalne i rentowe za osobę, która zrezygnuje z zatrudnienia w związku z koniecznością sprawowania opieki nad długotrwale lub ciężko chorym członkiem rodziny oraz wspólnie zamieszkującą matką, ojcem bądź rodzeństwem, praca

¹² Ustawa z dnia 12 marca 2004 r., o pomocy społecznej (Dz.U.2008 nr 115 poz.728)

sojalna, organizowanie usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych usług opiekuńczych dla osób z zaburzeniami psychicznymi, prowadzenie i zapewnienie miejsc w placówkach opiekuńczo - wychowawczych wsparcia dziennego lub mieszkaniach chronionych. Ponadto gmina zobligowana jest do innych działań w sferze zapewnienia bezpieczeństwa społecznego jak: tworzenie gminnego systemu profilaktyki i opieki nad dzieckiem i rodziną, dożywianie dzieci, sprawowanie pogrzebu, w tym osobom bezdomnym, kierowanie do domu pomocy społecznej i ponoszenie odpłatności za pobyt mieszkańca gminy w tym domu, sporządzanie sprawozdawczości oraz przekazywanie jej właściwemu wojewodzie, utworzenie i utrzymanie ośrodka pomocy społecznej, w tym zapewnienie środków na wynagrodzenia pracowników.

Zadania zlecone z zakresu kształtowania bezpieczeństwa społecznego obejmują zaś¹³: przyznawanie i wypłacanie zasiłków stałych, opłacanie składek na ubezpieczenie zdrowotne określone w przepisach o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym, organizowanie i świadczenie specjalistycznych usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania dla osób z zaburzeniami psychicznymi, przyznawanie i wypłacanie zasiłków celowych na pokrycie wydatków związanych z kłeską żywiolową lub ekologiczną, prowadzenie i rozwój infrastruktury środowiskowych domów samopomocy dla osób z zaburzeniami psychicznymi, realizacja zadań wynikających z rządowych programów pomocy społecznej, mających na celu ochronę poziomu życia osób, rodzin i grup społecznych oraz rozwój specjalistycznego wsparcia.

7. PODSUMOWANIE

W artykule zwrócono szczególną uwagę na potrzebę równowagi między instytucjonalnym kształtowaniem bezpieczeństwa społecznego przez współczesne państwo a rolą organizacji pozarządowych (tzw. trzeci sektor). Potwierdza się teza o konieczności współpracy i wielosektorowości w kształtowaniu bezpieczeństwa społecznego. Szczególną troską powinna być otoczona rodzina jako wspólnota tradycyjna, a przeżywająca obecnie szczególnie trudny okres związany z nasilającymi się niekorzystnymi, z punktu widzenia jej trwania zmianami ekonomicznymi i kulturowymi.

LITERATURA

- [1] Baron-Wiaterek M., *Rola organizacji pozarządowych w tworzeniu sieci wsparcia we wspólnotach lokalnych*, (w:), M. Gagacka , K. Głębicka, (red.), *Lokalne sieci wsparcia*, Politechnika Radomska, Radom 2010
- [2] Beck U., *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, Warszawa 2005
- [3] Durasiewicz A., *Sieci wsparcia dla radomskich rodzin*, (w:) *Lokalne sieci wsparcia* (red.) M. Gagacka, K. Głębicka, Radom 2010

¹³ Ustawa, ..., op.cit.

- [4] Golinowska S., *Funkcje oczekiwane i realizowane organizacji pozarządowych* (w:), M. Boni, (red.) *Nowe dylematy polityki społecznej*, Warszawa 2006
- [5] Leszczyński M., *Kształtowanie kapitału ludzkiego a walka z marginalizacją na rynku pracy*, (w:) *Wykluczenie społeczne* (red.) L. Frackiewicz, Katowice 2005
- [6] Leszczyński M., *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku*, Warszawa 2011
- [7] Naumiuk A., *Funkcje organizacji pozarządowych ze szczególnym uwzględnieniem organizacji działających na polu pomocy społecznej*, Warszawa 2009
- [8] *Polityka ekonomiczna*, (red.) B. Winarski, Wrocław 1992
- [9] *Poradnik organizacji pozarządowych*, (red.) P. Tarach, Warszawa 2006
- [10] Salamon R., *Partnerzy w służbie publicznej. Zakres i teoria stosunków rządu z organizacjami non-profit*, Warszawa 1993
- [11] Sęk H., *Wsparcie społeczne – co zrobić aby stało się pojęciem naukowym ?*. „Przegląd Psychologiczny” 1986/3
- [12] Skrabacz A., *Organizacje pozarządowe w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2006
- [13] Stawasz D., *Władze terytorialne i źródła finansowania ich działalności*, (w:) T. Markowski, D. Stawasz, (red.) *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, Łódź 2001
- [14] Stec M., *Ustrój terytorialny administracji publicznej w Polsce*, (w:) *Reforma administracji publicznej*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 1998
- [15] Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz.U. 2008 nr 115 poz.728)

Článok recenzovali dvaja nezávislí recenzenti